

корекційна і розвивальна робота
працюємо над професійним самовизначенням

Ключові слова:

професійне самовизначення; життєві компетенції; профорієнтаційне портфоліо учня

Алла ШЕВЕНКО,

соціальний педагог спеціалізованої школи № 41 ім. З. К. Слюсаренка, Київ

Процес професійного самовизначення — надзвичайно важливий етап у житті кожної молодої людини. Підтримати, допомогти обрати напрям майбутньої професійної діяльності — завдання, яке об'єднує учнів, батьків і педагогів, зокрема й практичного психолога. Особливо ефективною формою профорієнтаційної роботи практичного психолога з учнями усіх вікових категорій є створення профорієнтаційного портфоліо

Соціально-психологічний супровід професійного самовизначення учнів

Проблема професійного самовизначення завжди актуальна для молодого покоління. Сучасний стан ринку праці передбачає наявність у молодій людині не лише досконалих професійних знань, умінь та навичок, а й певних особистісних якостей, які забезпечили б її успішність у вибраному професійному напрямі. До **таких особистісних якостей** належать:

- мобільність;
- уміння та бажання самовдосконалюватися;
- здібність до саморефлексії;
- спрямованість на освіту впродовж життя тощо.

Сучасні вимоги до особистості значно вищі, ніж раніше: комунікабельність, нестандартне мислення, вміння приймати рішення та бути відповідальним за свої вчинки нині є обов'язковими якостями майбутнього працівника. З кожним роком роботодавці стають дедалі вибагливішими. Наприклад, знання іноземних мов, вільне володіння інформаційно-комунікативними технологіями, навички безконфліктного спілкування та асертивної поведінки стали неодмінними умовами прийняття на роботу. Відповідно постає запитання, де і коли молода людина має набути компетенцій, які дали б їй змогу бути конкурентоспроможною на ринку праці?

Ключові життєві компетенції

Період навчання у загальноосвітньому навчальному закладі (ЗНЗ) цілком достатній для опанування учнями ключовими життєвими компетенціями. Зокрема, виокремлюють такі **життєві компетенції**:

- *компетенція самостійності* — уміння володіти діяльнісним самопроекуванням, конструювання зовнішніх ресурсів, самореалізація індивідуального досвіду;
- *компетенція партнерства* — інформативна комунікація і взаємодопомога у досягненні успіху;
- *компетенція досвіду* — вивчення, трансформація та творення нового особистісного досвіду;
- *соціально-творча компетенція* — здатність створювати психолого-професійний простір, відчувати задоволення від виконуваної діяльності;

- *пошуково-дослідницька компетенція* — володіння змістом та формами структурного компонування науково-дослідної діяльності;
- *компетенція саморозвитку та самоосвіти* — спосіб економічного мислення, раціональна поведінка, ділові взаємини та самоменеджмент;
- *особистісно-життєва компетенція* — уміння навчатися, конструювання нових форм поведінки у складних ситуаціях, індивідуальний досвід успішного навчання та праці, застосування вольових зусиль.

Учні, які свідомо ставляться до питання професійного самовизначення, намагаються самовдосконалюватися, використовувати набуті навички на практиці, перевіряючи їх ефективність та надійність. Використання ключових життєвих компетенцій допомагає створити той образ фахівця, що відповідає вимогам сьогодення.

Проблема професійного самовизначення

Професійне самовизначення є новоутворенням раннього юнацького віку, пов'язане з **реалізацією особистісно-професійної сфери**. Відбувається становлення людини як суб'єкта свого розвитку, що передбачає:

- переоцінку цінностей особистості;
- зміну ставлення до життя;
- формування світоглядних установок.

Соціально-психологічний супровід учнів допомагає сформувати в них **психологічну готовність до професійного самовизначення**, активізувати самостійний та осмислений вибір майбутньої професії.

Для багатьох учнів питання професійного самовизначення — проблема, яку потрібно розв'язувати в старших класах, не раніше. Вони звикають до того, що всі важливі рішення у їхньому житті приймають батьки, і тому не дуже активно та свідомо ставляться до проблеми професійного самовизначення. Вона здається їм дещо штучною. Вони упевнені, що батьки, як завжди, все владнають. Таке пасивне ставлення до свого майбутнього можна пояснити тим, що молода людина не завжди вміє **адекватно оцінити ситуацію** та знайти правильне розв'язання, адже раніше всі відповідальні рішення приймали за неї батьки. Пасивна позиція має деякі привілеї — не потрібно ні за що відповідати: мовляв, батьки обрали вищий навчальний заклад, батьки й відповідають за цей вибір, і якщо досвід буде неуспішним, то вся провина автоматично лягає на їхні плечі. Не варто забувати й про матеріальний аспект. У разі нестачі коштів процес професійного самовизначення може бути доволі викривленим, адже він продиктований обставинами. Зазвичай учням хочеться виправдати сподівання, які на них покладають батьки та родина.

Потрібно формувати **відповідальне ставлення особистості до свого майбутнього**, потребу моделювати та проектувати Я-професійне, створювати образ успішної особистості. Така людина не лише емоційно прагне до певного вибору майбутньої професії, а здійснює осмислений вибір, який логічно обгрунтовано, сплановано, чітко окреслено можливі варіанти труднощів та успіху, знання позитивних та негативних аспектів майбутньої професії.

Особливості соціально-психологічного супроводу

Соціально-психологічний супровід професійного самовизначення учнів покликаний насамперед **допомогти учням розв'язати питання професійного самовизначення** й передбачає:

- діагностику індивідуальних якостей особистості;
- психологічну підтримку учнів щодо їхніх професійних намірів;

- організацію просвітницьких екскурсій на підприємства міста;
- проведення групових та індивідуальних профбесід, профконсультацій;
- забезпечення інформаційними матеріалами щодо потреб сучасного ринку праці.

Соціальний педагог та практичний психолог навчального закладу за підтримки адміністрації школи мають створити всі **умови для ефективного забезпечення** соціально-психологічного супроводу професійного самовизначення учнів, зокрема:

- налагодити співпрацю з вищими навчальними закладами, з міським центром зайнятості;
- проводити факультативи профорієнтаційного спрямування;
- брати участь у наукових психолого-педагогічних проектах різних рівнів.

Вікова специфіка

Профорієнтаційну роботу потрібно проводити з учнями **усіх вікових категорій**, а не лише зі старшокласниками. Проте завжди необхідно враховувати їхні вікові та психологічні особливості. Професійна орієнтація в умовах ЗНЗ дає можливість використовувати особливості професійно-орієнтованої вікової динаміки під час роботи з учнями різних вікових категорій.

Учнів молодшого шкільного віку ознайомлюють з професіями батьків та близького оточення, розпочає ще в дошкільному віці. Це сприятиме моделюванню їхнього професійного самовизначення у майбутньому. Така робота передбачає:

- розвиток пошуково-планувальної діяльності;
- підтримку пізнавальної самостійності;
- заохочення відкриття нового у відомому.

Учнів середнього шкільного віку залучають до дослідження соціальних ролей задля набуття навичок лідерства та партнерської взаємодії, самовираження через індивідуальні стилі мислення та поведінки.

Учнів старший шкільний вік передбачає удосконалення та використання ключових життєвих компетенцій, самореалізацію свого творчого потенціалу, професійне та життєве самовизначення, побудову планів на майбутнє та кар'єрну спрямованість особистості.

Профорієнтаційні методи

Соціально-психологічний супровід професійного самовизначення учнів потребує залучення профорієнтаційних методів до його процесу.

Під час профорієнтаційної роботи доцільно використовувати **метод об'єктивного спостереження** під час збору даних для написання психологічних характеристик учнів.

Метод опитування базується на цілеспрямованому одержанні інформації в усній чи письмовій формах. Його реалізують у трьох методиках:

- профорієнтаційна бесіда;
- профорієнтаційне інтерв'ю;
- профорієнтаційне анкетування.

Широко використовують **метод тестування**, зокрема тести, що досліджують професійні інтереси та здібності особистості, її професійну спрямованість, рівень домагань, мотиваційну сферу. Комплекс психодіагностичних методик профорієнтаційного спрямування призначений для **вивчення професійних інтересів учнів**. Для цього у пригоді стануть такі методики:

- методика визначення ціннісних орієнтацій Мілтона Рокича;

- методика визначення основних мотивів вибору професії, діагностика професійної спрямованості особистості Джона Голланда;
- опитувальник професійних установок;
- опитувальник самоствавлення Володимира Століна;
- проєктивні методики «Психогеометрія», «Конструктивний малюнок людини із геометричних фігур»;
- методика визначення комунікативних та організаторських схильностей Віктора Синявського та Бориса Федоришина;
- визначення та вимір кар'єрних орієнтацій особистості, опитувальник «Якорі кар'єри» Едгара Шейна;
- визначення локалізації контролю;
- визначення спрямованості особистості на себе, на спілкування, на справу Б. Басса;
- інтерактивні методи (профорієнтаційні ігри, тренінгові вправи та завдання тощо).

Вибір методів профорієнтаційної роботи здійснюють, зважаючи на вікові особливості учнів. Проте існують **універсальні методи**, адаптовані до різних вікових груп учнів. До цих методів належить метод створення портфоліо.

Створення профорієнтаційного портфоліо

Профорієнтаційне портфоліо (*далі* — портфоліо) дає змогу отримати **цілісне уявлення про особистість учня**, його інтереси, прагнення та можливості. Процес створення портфоліо — це творча та цікава робота, що пробуджує дослідницький інтерес, підвищує мотивацію до навчання, спонукає учнів до планомірної та послідовної роботи. Мета створення портфоліо — **узагальнити знання учнів про себе**, створити ситуацію ефективного самопізнання та сприяти навичкам самопрезентації.

Під час роботи над створенням портфоліо варто акцентувати увагу учнів на цьому процесі, це дає можливість учням проявити свою індивідуальність, фантазувати, творити. Створення портфоліо є самостійною та творчою роботою учнів, вона захоплює, підсилює інтерес до самопізнання, започатковує навички самоаналізу.

Загальні відомості про учня

Розпочинати створення портфоліо потрібно із загальних відомостей про учня, зокрема, зазначити прізвище, ім'я та по батькові учня, клас, у якому він навчається, дату народження тощо. Варто використовувати кольорові олівці чи фломастери, а за наявності часу, можна працювати і фарбами, адже це творча робота учнів (Фото 1).

Також потрібно додати портрет учня. Це може бути фотографія або намальований автопортрет. За бажанням учні можуть намалювати себе в повний зріст, тоді інформативність такої роботи значно збільшиться (фото 2).

Можна «обіграти» ім'я учня, зокрема придумати позитивні якості, назви яких починалися б на літери його імені. Наприклад, Оксана: О — охайна; К — красива; С — справедлива; А — акуратна; Н — надійна; А — активна. Замислитися над своїми позитивними якостями корисно для учнів. Інколи вони авансують деякі позитивні якості для себе. Це зароджує в них бажання стати ще кращими, підвищує самооцінку, створює **тенденцію до особистісного успіху**.

Інколи учням буває складно підібрати позитивні якості на кожну літеру імені, особливо на літеру «є». У цьому разі можна використовувати таку форму, як «є бажання навчатися», «є гарний настрій». Якщо повне ім'я складається з багатьох літер, можна використовувати його скорочену форму, наприклад, Анастасія — Настя, Володимир —

Вова тощо. Однак ліпше стимулювати учнів подумати і знайти відповідні якості до кожної літери повного імені. Така робота заохочує учнів оцінити свої позитивні якості.

Під групової роботи учні класу мають змогу характеризувати один одного, погоджуватися або не погоджуватися з певними якостями, які однокласник «приписав» собі, критикувати та корегувати роботу інших. Виникають ситуації, коли учням доводиться обстоювати свої позитиви, доводячи це на прикладі та вказуючи опонентам на їхні реальні якості.

Вже на початковому етапі створення портфоліо практичний психолог за допомогою об'єктивного спостереження може проводити первинну діагностику. Зокрема, він може проаналізувати кольорову палітру, інтенсивність, плавність ліній та штриховку, розміщення та розміри портрета на малюнку, його вираз, постава тощо. Також варто звернути увагу на ставлення дитини до завдання, її настрої під час виконання, включеність у групове обговорення якостей тощо.

На цьому етапі роботи можуть виникнути певні труднощі. Наприклад, учні можуть не встигнути закінчити свою роботу: виконали малюнок простим олівцем, а розфарбувати не вистачає часу або ж не встигли підібрати до кожної літери свого імені назви позитивних якостей абощо. Якщо хтось із учнів не встиг закінчити розпочату роботу, він може зробити це наступній зустрічі або доопрацювати вдома. У такому разі батьки зможуть долучитися до **оформлення першої сторінки портфоліо**.

Уподобання учня

Другу сторінку портфоліо присвячено тому, що учень любить робити, робить залюбки, до чого докладляє зусилля, над чим фантазує. Для цього на аркуші паперу учні мають дати відповіді на такі запитання: Що я люблю робити? Що я люблю читати? Яку музику я люблю слухати? Що мені подобається? Які завдання я люблю виконувати? Такий коротенький опис доповнюють малюнком про улюблену справу. Це може бути догляд за домашньою тваринкою, гра в комп'ютерні ігри, відвідування спортивної секції, рукоділля тощо.

Іноді учні не хочуть багато писати. У такому разі можна дозволити відповідати коротко, однак змістовно. Малюнок можна виконати схематично, головне, щоб було зрозуміло, яким справам учень віддає перевагу. Можна разом перечитати перелік запитань, орієнтовно сформулювати відповіді, звертаючи увагу на вибір учня.

На основі цього матеріалу практичний психолог має змогу зробити **висновки щодо спрямованості учнів на себе**, на розваги, на піклування, на розвиток, на творчість, на досягнення у спорті тощо.

Професії родини

Третю сторінку портфоліо присвячено професіям родини. Її варто оформити у вигляді великого родинного дерева, воно може бути кремезним або тендітним, мати пишну крону або окремі гілочки, бути в оточенні трав і квітів, мати розгалужене коріння тощо.

На дереві учні мають зазначити професії батьків, дідусів, бабусь, прадідусів, прабабусь та інших родичів (фото 3). Така робота неможлива без допомоги батьків. Учні мають привід поспілкуватися з родичами про тих членів родини, які живуть далеко, поцікавитися їхніми професіями, спробувати «приміряти» на себе їхні таланти та професійні досягнення. Також це привід пригадати своїх предків, пригадати, ким вони були, як їм жилося, порівняти із сучасними умовами життя і праці. Такі бесіди зближують дорослих і дітей, дорослі ніби самі поринають у дитинство, пригадуючи своїх батьків молодими, сповненими сил та ідей.

Родинне дерево професій можна поповнювати упродовж усієї роботи над портфоліо. Не обов'язково дотримуватися хронологічного порядку, важливіше пригадати та дізнатися якнайбільше професій родини. Зазвичай учням дуже приємно дізнатися про певний талант їхніх дідуся чи бабусі, який є і них самих.

Родинні зв'язки та підтримка близьких допомагають учням відчувати захищеність, сповнюють їх ідеями, зразками для наслідування. Сімейні традиції теплої домашньої спілкування формують здорову особистість, яка не боїться довіряти людям, бути відкритою до світу, реалізовувати задумане.

Уміння учня

Четверта сторінка портфоліо розкриває уміння учнів, вона має назву «Я вмю, я роблю, мої обов'язки». Запитання, на які учням потрібно відповісти, — такі: Що я вмю робити? Чим я допомагаю вдома? Які мої обов'язки?

На цьому етапі роботи можна спостерігати значну відмінність між тим, що учні люблять робити, що роблять залюбки, і тим, що потрібно робити, що входить до їхніх обов'язків, на що вони витрачають вольові зусилля.

Четверту сторінку портфоліо варто оформити у вигляді сонечка, у центрі якого — учень, а від нього як промені розходяться ті справи, за які він відповідає. Дуже часто учні з-поміж своїх обов'язкових справ зазначають свої ігри та розваги, однак більшість променів зазвичай адресують саме домашньому навантаженню (фото 4).

Здебільшого учні зазначають такі справи, як ходити до магазину, мити посуд, виносити сміття, доглядати за домашньою тваринкою, гуляти з молодшим братиком чи сестричкою тощо (фото 5). Також учні зараховують до своїх обов'язків виконання домашніх завдань, відвідування гуртків і секцій, читання книжок тощо. Однак такі відповіді орієнтовані на самих учнів, а завдання полягає в тому, щоб зазначити, як вони допомагають іншим. Це дуже важливий момент, на який обов'язково потрібно звернути увагу учнів.

Мрії про майбутню професію

П'ята сторінка портфоліо має назву «Ким я мрію стати». Вона може містити або міні-твір про майбутню професію, або малюнок. Добре, якщо учні і твір напишуть, і малюнок намалюють (фото 6). Наприклад, фрагмент твору учня четвертого класу — «Я мрію стати артистом, каскадером. Ця професія цікава. Але вона і небезпечна. Мене дуже приваблюють люди цієї професії, вони мужні та відважні. Вони досягають мети, яку ставлять перед собою. Вони ведуть здоровий спосіб життя. Ось чому я обрав цю професію».

У наведеному уривку тексту можна прослідкувати логічно побудовану думку про майбутню професію. Учень не лише перераховує ті аспекти професії, що його приваблюють, а й зазначає можливі труднощі вибраної професії. Він аргументує свій вибір позитивними якостями (мужні, відважні), які притаманні людям цієї професії, для нього важливо досягати поставленої мети, він бачить шляхи її досягнення (здоровий спосіб життя).

Така робота допомагає **створювати образ професійного Я** на початковому етапі. Особливо старанно учні створюють малюнки, вони намагаються зобразити себе в новому професійному образі, в оточенні тих предметів, що відповідають обраній професії. Таке уявлення майбутньої професії створює позитивний емоційний фон, на ґрунті якого формується позитивне ставлення до праці.

Ставлення до навчання

Шоста сторінка портфоліо — діагностика ставлення учнів до школи, до педагогів, до навчання, до учнівського колективу. Для цього можна використати опитувальник «Ставлення до навчання» Неоніли Побірченко.

Самодіагностика

На двох-трьох сторінках починаючи з **сьомої сторінки портфоліо** можна розмістити малюнки, які учні роблять виконуючи тестові завдання. З одного боку самодіагностика спонукає учнів замислюватися над стилем своєї діяльності, подивитися на себе з боку, погодитися чи не погодитися із результатами тестування. Наприклад методика «Психогеометрія» дає змогу учням підтвердити певні сподівання щодо своєї особистості, зокрема:

- наявність чи відсутність лідерських задатків;
- уміння наполегливо працювати;
- комунікабельність;
- креативність мислення.

З іншого боку, практичний психолог має наголосити, що результати тесту не є вироком, адже людина росте, розвивається, змінюються її погляди і ставлення. Виконання тесту є скоріше певним орієнтиром у саморозвитку.

Комплексне використання методик дає можливість практичному психологові скласти доволі повну картину індивідуально-психологічних особливостей особистості учня.

Анкетування батьків

Остання сторінка портфоліо — анкета для батьків. Запитання анкети дають змогу з'ясувати, чи обговорювалося питання вибору майбутньої професії вдома; чи радили б вони своїй дитині наслідувати свою професію, якщо ні, то чому; чи визначили, до якої професії дитина має хист.

Отримати від батьків інформацію щодо майбутньої професії дуже важливо, адже на її основі можна проаналізувати, чи збігаються відповіді батьків з бажаннями дітей, чи правильно дитина зазначила професії батьків на родинному дереві, чи мають уявлення батьки про певні якості дитини.

Навіть якщо хтось із батьків не достатньо приділив увагу питанню майбутньої професії дитини, то ще є час разом з дитиною поміркувати про це, а може й звернути увагу на певні здібності дитини та спрямувати її, заохотити відвідувати додаткові заняття, гурток або секцію. Спільна робота у цьому напрямі принесе задоволення всім членам родини, адже бачити свою дитину успішною і щасливою завжди приємно.

Отже, для роботи над створенням портфоліо варто виокремити приблизно дванадцять навчальних годин. За цей час **учні матимуть можливість** більше дізнатися про себе не лише завдяки самоспостереженню, а й завдяки результатам психодіагностики, зможуть співвіднести свої бажання з можливостями, отримати навички самопізнання, самоаналізу та самопрезентації.